

Zapomniany polski biblista ks. Franciszek Ksawery Pawłowski (1807–1876)

Forgotten Polish Biblicist Fr. Franciszek Ksawery Pawłowski (1807–1876)

Tomasz Nowicki

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
tomasz.nowicki@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-1185-9358>

Sławomir Zych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
slawomir.zych@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-1518-9622>

ABSTRACT: The article profiles Fr Franciszek Pawłowski, a 19th-century Roman Catholic priest of the Przemyśl diocese, prelate of the local cathedral chapter and professor and rector of the major seminary in Przemyśl. This remarkable figure been noted in, among others, *The Polish Biographical Dictionary* and *The Catholic Encyclopedia*, mostly known to specialists but less familiar to the wider circle of researchers and scholars. This article not only presents Fr Pawłowski's basic biographical data, and the ecclesiastical and academic roles he held, but also his main research interests and his many publications in theology, biblical studies and church history. Particular attention is paid to Pawłowski's most important work, the four-volume Psalter with a commentary on the Psalms and Lamentations of the prophet Jeremiah, which was published a few years before its author's death and constitutes his *opus vitae*. It was dedicated by Fr Pawłowski himself to those interested in Scripture, especially priests and seminarians preparing for the priesthood. Although the basis for his analysis of the biblical text was the Vulgate, and its late 16th-century Polish translation by Fr Jakub Wujek, the author applied modern textual criticism, including comparisons with the Greek and Hebrew texts. Fr Pawłowski's commentary on the Psalms was highly praised from the outset, as a work testifying to the author's immense erudition and great diligence. Notably, Fr Pawłowski was also a historian, particularly of the Church of the diocese of Przemyśl, with published sketches on the history of its parishes and monasteries and the schematism of the folk schools and their teachers. Of particular importance was his study on the history, composition and endowment of the Cathedral Chapter in Przemyśl, edited in 1853, and his work *Premislia sacra [Holy Przemyśl, or the list and activities of the Roman Catholic bishops of Przemyśl]*, published in 1869. For such achievements, he was appointed in 1872 as an active member of the Historical-Philosophical Faculty of the newly established Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków. Among his legacy are yet other works in the field of biblical studies, which remain to this day as manuscripts in the library of the Przemyśl Chapter, still waiting to be edited and published.

KEYWORDS: Fr Franciszek Pawłowski, Archdiocese (Diocese) of Przemyśl, Cathedral Chapter in Przemyśl, Psalter, psalms of David, clergy of Przemyśl

SŁOWA KLUCZOWE: ks. Franciszek Pawłowski, archidiecezja (diecezja) przemyska, kapituła katedralna w Przemyślu, psalterz, psalmy Dawida, duchowieństwo przemyskie

Niemal zapomniana pozostaje w dzisiejszej bibliistyce postać ks. Franciszka Pawłowskiego. Ten ceniony historyk Kościoła, profesor i rektor Seminarium Duchownego w Przemyślu, członek Akademii Umiejętności w Krakowie należał do najświetlejszych przedstawicieli duchowieństwa diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego XIX stulecia. Jednym z jego dokonań było wydanie i opatrzenie komentarzami psalterza. Dzieło to było nie tylko wyrazem jego fascynacji naukowych, ale także wiązało się z podejmowaną aktywnością dydaktyczną. Już choćby z tego powodu warto przybliżyć postać tego zasłużonego kapłana i bibliisty, o którym dziś mało kto pamięta¹.

Franciszek Ksawery Pawłowski urodził się 3 XII 1807 roku w Leżajsku, w ówczesnym powiecie łańcuckim. Był synem skarbnika, asesora i burmistrza leżajskiego Jana Pawłowskiego i Magdaleny z Łęckich. Jako dziesięcioletnie dziecko został osierocony przez matkę. Pierwszą edukację odebrał w miejscowej szkole. Następnie kontynuował naukę w C.K. [Cesarsko-Królewskim] Gimnazjum w Rzeszowie. Ukończył je w roku 1825 jako prymus². Następnie odbył dwuletni kurs filozofii w Przemyślu³.

W opublikowanym po latach wspomnieniu odnotowano o tym okresie życia przyszłego kapłana: „Wątłego, słabowitego, ale wiele obiecującego chłopca, oddali rodzice na nauki do gimnazjum Rzeszowskiego, gdzie wśród rówieśników talentem, skromnością obyczajów i pilnością celował. Na kurs filozoficzny uczęszczał w Przemyślu. Tu zwrócił na siebie uwagę przełożonych, którzy niezwykłym talentem wyposażonego młodzieńca na studia teologiczne do Wiednia wysłali”⁴.

W stolicy monarchii austriackiej alumn Franciszek Pawłowski studiował przez cztery lata 1827/1828–1830/1831. Pozostawał wychowankiem Cesarsko-Królewskiego Konwiktum Miejskiego w Wiedniu. Jako członek konwiktum był zwolniony z opłat uniwersyteckich. Uczył się bardzo dobrze, wszystkie egzaminy zdawał z taką właśnie notą. Podobnie był oceniany pod kątem zachowania i przydatności do stanu duchownego⁵. Warto tu zaznaczyć, że studenci związani z Wiedeńskim Konwiktem Miejskim stanowili przyszłą elitę duchowieństwa. Na każdej zajmowanej posadzie mogli liczyć na pensję w wysokości porównywalnej z wynagrodzeniem rektora seminarium. Byli także traktowani jako zaufani urzędnicy monarchii habsburskiej. Mieli pierwszeństwo przy obsadzie znaczących beneficjów proboszczowskich. Z ich grona rekrutowali się wykładowcy i przełożeni seminaryjni, kanonicy,

1 E. Gigilewicz, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *Encyklopedia katolicka* (Lublin: TN KUL 2011) XV, 164. W całym tekście w tytułach i cytatach zachowano oryginalną pisownię.

2 J. Świeboda, „Kolegium, Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie w ujęciu encyklopedycznym 1658–2008”, *Księga Jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008* (red. J. Świeboda) (Rzeszów: Collegium Resso- viense 2008) 93; T. Ochendusko, „Spis absolwentów 1790–2008”, *Księga Jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008* (red. J. Świeboda) (Rzeszów: Collegium Resso- viense 2008) 434.

3 D. Białic, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *Polski słownik biograficzny* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1980) XXV, 497.

4 „Z Przemyśla”, *Wiadomości Kościelne* 4/22 (1876) 221.

5 Archiv der Universität Wien, M 11, Matrikel der Universität Wien, 1827/1828, Mikrofilm 20, fol. 392; Th 22, Matricula Facultatis Theologicae, Mikrofilm 79, fol. 98; Thk 53.15 (1824–1829); 53.16 (1829–1835), Studienkataloge, Mikrofilm 420, 421.

prefekci gimnazjalni, dyrektorzy głównych szkół ludowych itp. Z tego też powodu status wychowanka wspomnianej instytucji był nie tylko prestiżowy, ale otwierał drzwi do kariery i zajmowania wysokich stanowisk⁶.

Po powrocie do diecezji przemyskiej przyszedł bibliista dopełnić kolejnych stopni formacji seminaryjnej. Pierwszą tonsurę i cztery święcenia niższe otrzymał z rąk bpa Jana Potoczkiego w Przemyślu 28 VIII 1831 roku. Również w tym dniu tenże biskup udzielił mu święceń subdiakonatu, a dwa dni później święceń diakonatu. Zwieńczeniem przygotowania do kapłaństwa było przystąpienie przez Pawłowskiego do święceń prezbiteratu w przemyskim kościele katedralnym 1 IX 1831 roku. Szafarzem sakramentu był wspomniany hierarcha⁷.

Po święceniach Pawłowski objął funkcję kapelana i sekretarza bpa Jana Potoczkiego. Obowiązki te spełniał aż do jego śmierci 16 V 1832 roku⁸. Kolejno powierzono młodemu kapłanowi zadania tymczasowego rządcy parafii w Wysokiej koło Łańcuta. Zastąpił tam ks. Wojciecha Brygilewicza, który zrezygnował z tego probostwa i objął takie samo stanowisko w Brzostku⁹.

Posługa duszpasterska Pawłowskiego w Wysokiej trwała dość krótko. Od stycznia 1833 roku prowadził wykłady z Nowego Testamentu w Instytucie Teologicznym w Przemyślu. Na początku zajmował stanowisko suplenta, a później – po zdaniu egzaminu konkursowego w 1834 roku – profesora zwyczajnego. Równocześnie został powołany na prefekta studiów w przemyskim seminarium duchownym. Pełnił też funkcję jednego z egzaminatorów diecezjalnych w zakresie bibliistyki¹⁰. „Na profesurze zajął stanowisko nieco odmienne od swych kolegów, gdyż przedmiot swój traktował zawsze poważnie i naukowo, zbierając już wówczas obszerne materiały do swych późniejszych duchownych prac z dziedziny Pisma Świętego”¹¹.

O szczegółach działalności profesorskiej Pawłowskiego w przemyskim studium biblijnym nie zachowało się wiele informacji. Wedle dostępnych dokumentów w roku akademickim 1833/1834 zajmował się egzegezą całej Ewangelii św. Mateusza i części Dziejów Apostolskich. Nie wiadomo jednak, co było przedmiotem jego wykładów w kolejnych latach. Zajęcia w Instytucie Teologicznym prowadził do roku 1842. Do pracy wykładowcy

6 S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918* (Kraków: Unum 2009) 75, *passim*.

7 A. Motyka, *Duchowni wyswięceni w łacińskiej diecezji przemyskiej w latach 1788–1834* (Rzeszów: Bonus Liber 2015) 43.

8 *Catalogus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis tum saecularis tum regularis ritus latini Anno Salutis 1832* ([s.l.]: [s.n.] [1831]) 5; „Z Przemyśla”, 221.

9 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Premisliensis tum saecularis tum regularis ritus latini Anno Salutis MDCCCXXXIII* ([s.l.]: [s.n.] [1832]) 43; W. Bielak, „Repertorium źródeł do dziejów parafii Wysoka z dawnego archiwum tej parafii sporządzone przez ks. Jana Kwołka w 1915 r.”, *Wysoka k. Łańcuta. Studia, szkice i materiały z dziejów parafii i miejscowości* (red. A. Szal – S. Zych) (Wysoka: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2014) [I], 82, 85.

10 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri tum saecularis tum regularis Dioeceseos Premisliensis ritus latini Anno Salutis MDCCCXXXIV* (Premislae: [s.n.] [1833]) 9–10.

11 J. Federkiewicz, „Kapituła przemyska ob. łac. VI (11)”, *Kronika Dyecezyi Przemyskiej* 9/11 (1909) 602–603.

powrócił na krótko w roku 1851, gdy władze austriackie usunęły z katedry Nowego Testamentu ks. Feliksa Buchwalda zaangażowanego w działalność patriotyczną¹².

W tym czasie władze diecezjalne powierzały Pawłowskiemu kolejne zadania, doceniając jego gorliwość w wypełnieniu obowiązków, odpowiedzialność i pracowitość. Od roku 1835 był wymieniany jako referent, a później jako asesora w składzie Konsystorza Biskupiego¹³. W sierpniu 1842 roku został zamianowany wicerektorem Seminarium Duchownego w Przemyślu. Kilka lat później, 13 X 1851 roku, awansował na stanowisko rektora. Urząd ten zajmował do września 1859 roku, gdy ustąpił z niego na rzecz ks. Marcina Skwierczyńskiego¹⁴.

Od roku 1834 duchowny pracował jako komisarz przy egzaminach semestralnych z religii w Gimnazjum w Przemyślu. Od roku 1850 był tam również wizytatorem religii. Jako scholastyk kapitulny aż do roku 1873 pozostawał głównym inspektorem szkół ludowych w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego. W roku 1872 został delegatem biskupim do Rady Szkolnej Okręgowej w Przemyślu. W latach 1858–1864 był aktywny jako sędzia, a w latach 1863–1864 jako prezes Sądu Biskupiego do spraw małżeńskich. W uznaniu za całokształt działalności w roku 1839 otrzymał przywilej noszenia rakiety i mantoletu, a w marcu 1872 roku godność papieskiego prałata domowego. W roku 1873 przyznano mu Order Franciszka Józefa¹⁵.

W roku 1845 Pawłowski został powołany do grona kanoników honorowych kapituły katedralnej w Przemyślu. Pięć lat później zaliczony został do kanoników gremialnych. Z prawa prezydentury kapituły zajął wtedy miejsce zmarłego ks. Stanisława Czaykowskiego. W roku 1854 bibliista został zamianowany scholastykiem kapitulnym. Na stanowisko to został wybrany 7 października tegoż roku i kanonicznie zainstalowany dzień później¹⁶.

12 W. Kochowski, *Historia Seminarium Duchownego Diecezji Przemyskiej obrządku łacińskiego 1687–1895*, (oprac. J. Wolczański) (Lwów – Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Obrządku Łacińskiego 2011) 252; H. Borcz, „Studium biblijne w Seminarium i Instytucie Teologicznym w Przemyślu od roku 1687 do czasów najnowszych”, *ResS* 3 (1996) 175–176.

13 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Premisliensis ritus latini in Annum MDCCCXXXV* (Premislae: [s.n.] 1835) 7–9. Por. schematyzmy z następnych lat.

14 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis Anno Domini 1860* (Jasło: [s.n.] [1859]) 12, 111; Kochowski, „Historia Seminarium Duchownego Diecezji Przemyskiej”, 288; Bialic, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, 497; J. Kupczewska, „Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara Mój życiorys”, *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Biskup Przemyski* (red. A. Kubiś – J. Wolczański) (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 2005) 31; C. Lechicki, „Pawłowski Franciszek”, *Österreichisches Biographisches Lexikon* (Wien: Böhlau 1977) VII, 371.

15 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Premisliensis ritus latini in Annum Salutis MDCCCXXXX* (Premislae: [s.n.] 1839) 10; *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis & regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1874* (Jasło: [s.n.] 1873) 18; Bialic, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, 497–498; T. Śliwa, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *SPTK* III, 332.

16 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos Premisliensis ritus latini Anno Domini 1846* (Premislae: [s.n.] 1845) 14; *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos Premisliensis ritus latini Anno Domini 1855* (Premislae: [s.n.] 1855) 7, 121; F. Pawłowski, *Prałaci i kanonicy Kapituły Katedralnej obrządku łacińskiego w Przemyślu* (tł. Z. Trojnar, red. A. Szal – S. Zych) (Przemyśl: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2018) 207.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że w darach Pawłowskiego na rzecz biblioteki kapitulnej w Przemyślu były widoczne jego fascynacje biblijne. Szczególnie ważne i cenne jest to, że w darowiznie Pawłowskiego znalazły się między innymi także jego manuskrypty. W spisie działu teologicznego księgozbioru kapituły, o którym pisze dokładniej ks. Jakub Federkiewicz, autor serii artykułów publikowanych w *Kronice Diecezji Przemyskiej*, można między innymi odnaleźć takie pozycje autorstwa Pawłowskiego, jak:

- N. 25. Egzegeza do Starego Testamentu, w której obrobiono Pięcioksiąg, Machabeuszów i Proroków. Konwolut cały złożony z arkuszy, ma 12 cm grubości. Paginacyi w nim nie przeprowadzono.
- N. 26. Egzegeza do ksiąg Starego Testamentu księdza Pawłowskiego, obejmuje Eklestesa i Eklestasjka. Konwolut in 4° bez paginacyi ma 10 cm grubości.
- N. 27. Egzegeza do ksiąg Starego Testamentu ks. Pawłowskiego, obejmuje: Canticum Cantorum, Liber Proverbiorum i Sapientiae również bez paginacyi ma 9 cm grubości in 4°.
- N. 28. Egzegeza do Psalmów ks. Pawłowskiego konwolut in 4° bez szczegółowej paginacyi ma 13 cm grubości. Ten ostatni manuskrypt był przez autora podany do druku i wyszedł w kilku tomach.

W odniesieniu to tych rękopisów ks. Federkiewicz intrygująco pytał „Czy kto odważy się kiedy inne jego manuskrypty ogłosić drukiem, wątpić należy, albowiem u nas chęć do czytania Pisma św. S. T. za mała, a przeto wydawnictwo tych komentarzy by się nie rentowało”¹⁷.

Oprócz zainteresowań biblijnych Pawłowski zasłynął jako historyk Kościoła, a zwłaszcza diecezji przemyskiej. Swoje pierwsze opracowania historyczne publikował na łamach czasopisma *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy* wydawanego w Przemyślu przez bpa Michała Korczyńskiego. Były to czteroczęściowe żywoty św. Grzegorza Wielkiego¹⁸ i św. Cypriana¹⁹. Rozprawy te uznawane były za pionierskie w polskiej literaturze teologicznej, jakkolwiek brakowało im odpowiedniego aparatu naukowego²⁰.

W późniejszym czasie badacz skupił się na przeszłości Kościoła przemyskiego. Owocem tej pracy był zbiór szkiców dotyczących dziejów 263 parafii i 25 klasztorów łacińskiej diecezji przemyskiej. Po raz pierwszy zamieszczono go w schematyzmie diecezjalnym na

17 J. Federkiewicz, „Kapituła przemyska ob. łac. VII (19)”, *Kronika Diecezji Przemyskiej* 12/7–8 (1912) 237; J. Federkiewicz, „Kapituła przemyska ob. łac. VII (21)”, *Kronika Diecezji Przemyskiej* 12/11 (1912) 357. Por. J. Kwolek, *Archiwum Diecezjalne przy Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyślu* (Włocławek: [s.n.] 1936) 15.

18 F. Pawłowski, „Wiadomości o życiu i pismach ś. Grzegorza Wielkiego, Papieża”, *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy* 5/1 (1837) 39–60; 5/2 (1837) 42–71; 5/3 (1837) 33–58; 5/4 (1837) 38–70.

19 F. Pawłowski, „Żywot ś. Cypriana, męczennika, biskupa Kartaginy”, *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy* 8/1 (1840) 82–107; 8/2 (1840) 128–147; 8/3 (1840) 34–57; 8/4 (1840) 114–135.

20 J. Kwolek, „«Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy». Szkic monograficzny pierwszego polskiego czasopisma teologicznego”, *NP* 43 (1975) 222–223; S. Zych – B. Wąlicki, „Pierwsze polskie czasopismo teologiczne o charakterze naukowym «Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy» (1833–1840)”, *Czasopisma archiwów, bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego* (red. W.W. Żurek) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2014) 256–257.

rok 1863 i kontynuowano w kolejnych edycjach do roku 1912²¹. Jako podstawa źródłowa wykorzystane zostały wypisy akt biskupich z XVII wieku i akta wizytacyjne z następnego stulecia, a także inne dokumenty archiwalne²². Prócz tego w roku 1861 Pawłowski opracował schematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli²³. Informator ten był kontynuowany do roku 1866, gdy rząd austriacki przejął nadzór nad szkołami²⁴. Ponadto pośmiertnie w roku 1879 w tygodniku *San* opublikowano podzielony na trzy krótkie części artykuł duchownego o łacińskiej katedrze w Przemyślu²⁵.

Szczególnie cenne były dwie prace historyczne Pawłowskiego: studium o dziejach, składzie osobowym i uposażeniu kapituły katedralnej w Przemyślu opracowane w roku 1853²⁶ i wydane w 1869 roku dzieło *Premislia sacra [Święty Przemyśl czyli seria i czynności biskupów przemyskich rzymskokatolickich]*²⁷. Na podstawie pierwszego z nich ułożono chronologiczny katalog członków przemyskiej kapituły katedralnej według prebend, zamieszczany później w schematyzmach diecezjalnych²⁸. Drugie przez długie lata stanowiło podstawową pozycję o tematyce historycznej dotyczącą diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego²⁹. Dokonania Pawłowskiego na gruncie badań historycznych były motywem powołania go 23 VII 1872 roku na członka czynnego Wydziału Historyczno-Filozoficznego nowo utworzonej Akademii Umiejętności w Krakowie. Formalnego zatwierdzenia kapłana na tym stanowisku dokonał cesarz Franciszek Józef 18 października tegoż roku. Działalność kapłana w ramach Akademii nie była jednak szczególnie czynna, co wynikało prawdopodobnie z zakończenia jego aktywności naukowej po roku 1872³⁰.

Niezależnie od badań historycznych Pawłowski z zapałem, o czym była już mowa, poświęcał się biblistyce. Jego wielkim dokonaniem było przygotowanie obszernego komentarza psalmów przełożonych na język polski. Ta czterotomowa praca została wydana

21 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1863* (Jasło: [s.n.] 1862). Zob. też schematyzmy z kolejnych lat.

22 J. Kwolek, „Archiwa Diecezji Przemyskiej ob. łac.”, *KDP* 27/10 (1927) 237; T. Śliwa, „Sylwetki duchownych przemyskich. Ks. Pawłowski Franciszek Ksawery (1807–1876)”, *KDP* 63/5–6 (1977) 118–119.

23 *Schematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem Konsystorza przemyskiego obrz. łac. Na Rok 1862* (Jasło: [s.n.] [1861]) 22, II.

24 W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrz. łac. II. 1624–1900* (Przemyśl: Redakcja „Kroniki Dyecezyi Przemyskiej” 1910) 530.

25 F. Pawłowski, „Rz. kat. Katedra przemyska”, *San* 1 (1879) 1; 2 (1879) 1; 7 (1879) 1–2.

26 Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, F. Pawłowski, *Liber memorandorum capituli cathedralis r. l. Premisliensis, historicas notitias de origine ac vicissitudinibus eius, porro de fundationibus et personis ad illud pertinentibus continens, e fontibus domesticis et extraneis adornatus* (Przemyśl 1853) 764.

27 F. Pawłowski, *Premislia sacra, sive series et gesta Episcoporum r. l. Premisliensium* (Cracoviae: Jaworski 1869) 682, XXX. Por. *Kurenda Przemyskiego Konsystorza Biskupiego o. ł.* 2 (1869) 2–3.

28 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1862* (Jasło: [s.n.] 1861) i schematyzmy z kolejnych lat. Kwolek, „Archiwa Diecezji Przemyskiej ob. łac.”, 237–238; Śliwa, „Sylwetki duchownych przemyskich”, 119.

29 Sarna, „Biskupi przemyscy obrz. łac.”, 555–556; Kwolek, „Archiwa Diecezji Przemyskiej ob. łac.”, 237; J. Wołczański, „Korespondencja ks. dr. Jana Kwołka z ks. prof. Janem Fijałkiem za lata 1919–1936”, *RPr* 57/1 (2021) 294.

30 T. Śliwa, „Wybór ks. Franciszka Pawłowskiego do Akademii Umiejętności w Krakowie”, *KDP* 63/5–6 (1977) 121–122.

w Krakowie w roku 1872 nakładem Wydawnictwa Dzieł Katolickich Władysława Jaworskiego. Zaznaczyć należy, że autor zastosował tu nowożytną krytykę tekstu. Podstawą analizy była Wulgata, ale nie brakło porównań z tekstem greckim i hebrajskim³¹.

Na temat tej pracy pisano tuż po śmierci Pawłowskiego następująco:

[...] dzieło, które już przy schyłku życia wydał, a które mu zaszczytne miejsce w dziejach literatury kościelnej i ojczystej zapewni, jest wyjaśnienie psalmów Dawidowych i kantyków, odmawianych w pancerzach kapłańskich. Dzieło to chlubne daje świadectwo o głębokiej erudycji i niezmordowanej pracowitości nieboszczyka. Posiadając języki grecki i hebrajski, a władając językiem łacińskim, jak nikt dzisiaj, śmiało to można powiedzieć, na całym obszarze ziemi polskiej, głęboki znawca Pisma św. i dzieł Ojców Kościoła, nie śmiał pracy swojej, jeszcze w czasie swego urzędu profesorskiego rozpoczętej, światu rychło okazać, bo, jak sam skromnie wyznawał, nie posiadał wprawy w języku ojczystym, którego dawniej w szkołach nie udzielano, a łatwiej mu było pisać językiem łacińskim. Niepospolity talent pozwolił mu pokonać trudności i zdobyć wprawę i biegłość w języku ojczystym, której dowody złożył w tłumaczeniu psalterza³².

Pełny tytuł omawianego dzieła brzmi następująco: *Psalterz czyli Księga Psalmów z przydatkiem pieśni biblijnych, które w brewiarzu Rzymskim przychodzą i trenów Jeremiaszowych*. Odnośnie do autora zaznaczono: „Krótkim komentarzem objaśnił: X. Franciszek Pawłowski Scholastyk katedralny Przemyśki”. Pierwszy z tomów jest nienumerowany, pozostałe trzy zaopatrzone na stronie tytułowej w numer tomu. Pierwsze dwa tomy są wyraźnie obszerniejsze – liczą odpowiednio 547 i 550 stron. Najmniejszy objętościowo jest 387-stronicowy tom trzeci. Ostatni z tomów posiada 486 zadrukowanych stron³³.

Poszczególne tomy mają zbliżoną strukturę. Składają się na nią zasadniczo korpus pracy, stanowiący tłumaczenie i analizę kolejnych psalmów, oraz spis treści zapisany jako „Rejestr”. Ze zrozumiałych względów bogatszą budowę posiadają pierwszy i ostatni tom. Na odwrocie strony tytułowej pierwszego tomu zamieszczono dwa łacińskie motta. Pierwsze stanowią słowa z komentarza św. Augustyna *Enarrationes in psalmos*: „Humana ratione, non quasi avium voce cantemus... Qui in ecclesia divina eloquia cantare didicimus, simul etiam instare debemus esse, quod scriptum est: *Beatus populus, qui intelligit jubilationem!* (Ps. 88,16)”. Druga dewiza to cytat z przedmowy św. kard. Roberta Bellarmina do Psalmu 41: „Cantus in ecclesia Spiritui deservire debet, et non soli aurium oblectationi” („Śpiew w kościele powinien służyć Duchowi, a nie tylko bawić uszy”)³⁴.

Kolejno umieszczone zostały pozwolenia Ordynariatu Metropolitalnego Lwowskiego obrządku łacińskiego i Ordynariatu Biskupiego obrządku łacińskiego w Przemyślu. Pierwsze trzy podpisał abp Franciszek Ksawery Wierchlejski. W aprobacie Nr 883/1870 z 4 XII 1870 roku można przeczytać: „Dzieło [...] nie tylko za zgodne z nauką kościoła

31 Śliwa, „Sylwetki duchownych przemyskich”, 119.

32 „Z Przemyśla”, 221.

33 F. Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów z przydatkiem pieśni biblijnych, które w brewiarzu Rzymskim przychodzą i trenów Jeremiaszowych* (Kraków: Wydawnictwo Dzieł Katolickich Władysława Jaworskiego 1872) I, ss. LI, 52–544, [3]; II, ss. 546, [4]; III, ss. 383, [4]; IV, ss. 471, [15].

34 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, IV.

św. i wykładem OO. SS. uznajemy, ale jako umiejętnie, jasno, zrozumiale i z namaszczeniem napisane wszystkim wiernym katolikom, szczególnie zaś kapłanom, co w rozumieniu i ducha Psalmów wnikać powinni, wielce zachwalamy, i najusilniej zalecamy”. Kolejne zezwolenia Nr 1192/1871 z 22 V 1871 roku i Nr 1228/1871 z 28 V 1871 roku rozciągały udzieloną wcześniej aprobatę na kolejne części opracowania Pawłowskiego. Analogiczne pozwolenia zostały wydane trzykrotnie przez ordynariat przemyski: Nr 1021/1870 z 18 VI 1870 roku, Nr 295/1871 z 6 II 1871 roku i Nr 1132/1871 z 13 VI 1871 roku. Podpisali je: wikariusz kapitulny ks. Józef Hoppe (pierwszą) oraz bp Maciej Hirschler (drugą i trzecią)³⁵. W pierwszym tomie dzieła zawarta też została dedykacja:

Jego Excellency Jaśnie Wielmożnemu i Najprzewielebniejszemu Jego Mości Księdzu Franciszkowi Ksaweremu Wierzchlejskiemu z Bożej i Św. Apost. Stolicy łaski Arcybiskupowi Lwowskiemu o. ł. Pralatowi Dworu Jego Świątobliwości Piusa P. IX, Asystentowi Tronu Papieskiego, Jego Ces. Król. Mości Rzeczywistemu Tajnemu Radcy, Kawalerowi Wielkiej Wstęgi C. K. Orderu Leopolda, Członkowi Izby Panów w Radzie Państwa Austr., tudzież Członkowi Sejmu Królestwa Galicyi i W. Księstwa Krakowskiego, Prezesowi Centralnej Komisji Zakładu Ubogich, Swemu niegdyś Pasterzowi, teraz Metropolicie i miłościwemu Panu tę pracę swoją z wyrazem szczerej wdzięczności, i z najgłębszem uszanowaniem poświęca autor³⁶.

Korpus pracy został poprzedzony sześciostronicową „Przedmową” datowaną na 31 V 1870 roku. Autor zaznaczył w niej:

Cokolwiek mężowie, duchem Bożym natchnieni napisali, każdemu, a osobliwie kapłanowi, wielce jest pożytecznem ku utwierdzeniu się w wierze, nadziei i miłości Boga, ku zbudowaniu siebie samego i tych, których na drodze zbawienia jest przewodnikiem. Ale nie masz księgi Pisma św., któraby pod tym względem większe korzyści niosła nad psalterz, czyli pobożne pienia Dawida, i innych mężów św. starego zakonu. [...] Liturgia nasza, modły kościoła w brewiarzu, mszale i rytuale albo się do psalmów odnoszą, albo też z samych psalmów się składają; a byłoby rzeczą wielce niegodną, gdyby ten, który dla ludu jest szafarzem tajemnic Pańskich, tłumaczem słowa Bożego, sam nierozumiał tego, co w psalmach św. na chwałę Najwyższego odmawia, lub śpiewa. Jeżeli więc kto, to kapłan ma do siebie stosować słowa Apostoła: „Modlić się będą duchem, modlić się będą i rozumieniem, będą śpiewali duchem, będą śpiewali i rozumieniem” (1 Cor 14,15)³⁷.

Autor *Psalterza* zwrócił uwagę, że Księga Psalmów, tak jak każdy tekst starożytny, a zwłaszcza poetycki, nie jest łatwa do zrozumienia. Bez należytego przygotowania trudno ją odczytywać właściwie. Z problemem tym musieli mierzyć się też rodacy autora z uwagi na brak dokładnego komentarza biblijnego w języku polskim. Zadania tego na pewno nie mogły spełniać krótkie glosy, jakie w swoim tłumaczeniu Pisma Świętego zamieścił ks. Jakub Wujek. Te XVI-wieczne uwagi według Pawłowskiego nie tylko posiadały charakter polemiczny, ale i nie odpowiadały wymaganiom współczesnej egzegezy.

35 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, V–VIII.

36 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, IX.

37 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, XI–XII.

Po wskazaniu powyższych kwestii autor przedstawił przyświecającą mu intencję:

Owoż potrzeba polskiego komentarza do psalmów nie da się zaprzeczyć. Odważyłem się takowy wypracować, i wszystkim miłośnikom pism Bożych, osobliwie mej współbraci w winnicy Pańskiej i kochanej młodzieży, do stanu duchownego się sposobiącej, niniejszem go ofiaruję: Nieznośną dla mnie zawsze rzeczą było te święte i namaszczenia pełne hymny bez rozumienia ich sensu odmawiać lub śpiewać; przetoż starałem się je nie tylko sam zrozumieć, lecz i innym do tego być pomocnym. Czym ten zamiar osiągnął, o tem sąd nie do mnie należy. Znam niedokładności i niedostatki pracy mojej, osobliwie pod względem stylistyki polskiej, w której, jako według dawnego systemu austriackiego edukowany, wydoskonalić się nie miałem sposobności. Wstrzymywało mię to długo od wydania tej pracy; lecz wreszcie to mi dodało otuchy: że „in magnis et voluisse sat est”. Niechże więc ten wykład mój tak długo służy mej współbraci, dopóki od kogo innego coś lepszego nie będzie wydane. Oby nawet ten komentarz innym uczeńszym odemnie, stał się bodźcem do podjęcia tej mozolnej pracy z pomyślniejszym skutkiem!³⁸

W tym słowie wstępnym Pawłowski przybliżył również czytelnikom swój zamysł. Przede wszystkim zaznaczył, że nie podaje nowego tłumaczenia psalmów na język polski, opierając się zasadniczo na wcześniejszym przekładzie ks. Jakuba Wujka z Wulgaty przy uwzględnieniu krakowskiego wydania Biblii Leopolicy z 1561 roku. Zastrzegł też, iż będzie sięgać do tekstu hebrajskiego w przypadku różnic wynikających z tego, że Wulgata opierała się na dosłownym przekładzie greckiej Septuaginty. Zaprezentował w końcu sposób swojego wykładu. Miały się składać na niego: podanie „osnowy” stanowiącej przegląd myśli zawartych w danym tekście i wyjaśnienie pojedynczych ustępów i wersów, a także docenienie roli paralelizmu. Wskazał źródła swojej egzegezy i pisarzy, do których postanowił się odwoływać. Choć zastrzegł, że nie będzie koncentrował się na problematyce ascetycznej, postanowił dodawać „uwagi ku zbudowaniu czytelnika”. Interesującym zabiegiem było zawarcie informacji na temat używania danych psalmów w brewiarzu i księgach liturgicznych oraz w jakiej intencji należy się nimi modlić. Wzorem innych komentatorów psalmów swoją analizą objął też treny proroka Jeremiasza śpiewane w Wielkim Tygodniu podczas tzw. ciemnych jutrzni.

W ostatnich słowach „Przedmowy” autor przyznał:

Będąc słabego zdrowia, i mając wzrok znacznie nadwątłony, nie mogłem się sam zajmować korekturą dzieła, lecz takową wydawcy, tem bardziej pozostawić byłem przymuszony, ile że od miejsca druku oddalonym byłem. Upraszam przeto, by mię szanowni recenzenci za omyłki drukowe do żadnej odpowiedzialności nie pociągali. Za wielką nagrodę mej kilkoletniej, mozolnej pracy poczytam, jeśli jej łaskawa Opatrzność pobłogosławi, aby czytającym ku oświeceniu i zbudowaniu posłużyła, a innych zdolniejszych i uczeńszych odemnie, do podobnej pracy w zawodzie egzegietycznym zachęciła. Pragnąłem ja dawniej do całego pisma św. choćby krótki komentarz wypracować; ale nie było na to woli Bożej, bo różne inne zajęcia dotąd mi tego nie dozwoliły, a lubo do tego materiałów nie mało przysposobiłem, przecież obecnie w podeszłym wieku, i przy skołatanem zdrowiu już o tem myśleć nie mogę. Podobno na to potrzeba by połączonych sił wielu pod kierownictwem i redakcją jednego, o co u nas właśnie trudno³⁹.

38 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, XIII.

39 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, XVI.

Po „Przedmowie” biblista zamieścił „Wstęp do Psalterza”. Ten szerszy tekst podzielił na kilka części. Na początku skupił się na starożytnej poezji religijnej, ze szczególnym uwzględnieniem pieśni narodu hebrajskiego. Następnie podjął temat autorów psalmów. Krótką uwagę poświęcił „napisom” psalmów, czyli zapisanym informacjom dotyczącym poszczególnych utworów. W większym stopniu zainteresował go podział psalterza, porządek psalmów i sposób ich liczenia. Kolejne części wstępu dotyczą: poezji hebrajskiej, tekstu pierwotnego i tłumaczeń psalmów oraz wymiaru artystycznego i modlitewnego psalmów. W ostatnich uwagach autor pochylił się nad kwestią komentarzy do Księgi Psalmów⁴⁰.

Także i czwarty tom *Psalterza* posiada bogatszą strukturę od drugiego i trzeciego. Jako osobny dział zamieszczony tam został obszerny „Dodatek do Psalterza” rozplanowany na stronach 293–471, zawierający dziesięć kantyków z różnych ksiąg Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu i treny Jeremiasza. Zaznaczyć warto, że na końcu tekstu czwartego tomu zamieszczono skrótowiec: „O. A. M. D. G.” oznaczający łacińską dewizę „Omnia Ad Maiorem Dei Gloriam” („Wszystko dla większej chwały Bożej”). Oprócz tego już po spisie treści znalazło się miejsce dla trzech wykazów. Zatytułowano je odpowiednio: „Psalmy porządkiem alfabetycznym szykowane według Wulgaty łacińskiej”, „Rejestr hymnów biblijnych” oraz „Psalmy i pienia bibl. według swej treści”. Dwa pierwsze spisy przy każdym tytule łacińskim wskazują tom i stronę. Trzeci indeks o charakterze tematycznym sporządzony został w języku polskim i odsyła do konkretnych utworów. Obejmuje osiemdziesiąt jeden terminów: od „Arki Pana” po „Żywota ludzkiego krótkość i dolegliwość”. Całość zamyka wykaz skrótów ujęty jako „Główniejsze skrócenia”⁴¹.

Jeśli chodzi o ścisłą treść *Psalterza*, to w pierwszym tomie swojego dzieła Pawłowski skupił się na pierwszych trzydziestu pięciu psalmach. W drugim tomie przeanalizował kolejne czterdzieści cztery psalmy, a w trzecim tomie następnych trzydzieści osiem. Czwarty tom poświęcony został ostatnim trzydziestu trzem psalmom. Prócz omówienia kanonicznych stu pięćdziesięciu psalmów, w ostatnim tomie, w dziale psalmów zaprezentowany został psalm apokryficzny pomijany przez Wulgatę, ale zawarty w Septuagincie oraz tłumaczeniach syryjskim i arabskim. W „Dodatku” znalazło się miejsce dla przedstawienia dziesięciu utworów. Są to kolejno: *Pienie Mojżeszowe po przejściu przez morze czerwone* (Wj 15,1–19), drugie *Pienie Mojżeszowe* (Pwt 32,1–43), *Pieśń Anny, matki Samuela* (1 Sm 2,1–10), *Pieśń Jezajasza* (Iz 12,1–6), *Pienie Ezechiasza* (Iz 38,10–20), *Pieśń Habakuka* (Ha 3,1–19), *Pienie trzech Pacholąt w ogniu* (Dn 3,57–88), *Pienie Najświętszej Panny Maryi* (Łk 1,46–55), *Pienie Zacharyasza kapłana, ojca S. Jana Chrzcziciela* (Łk 1,68–79) i *Pienie Symeona starca* (Łk 2,29–32). Po nich uwaga badacza skupiła się na *Trenach czyli narzekaniach Jeremiasza Proroka*. Została tu przeanalizowana cała Księga Lamentacji z podziałem na pięć rozdziałów poświęconych kolejnym lamentacjom („pieniom”).

Poszczególne psalmy zostały omówione według jednego wzoru. Jako pierwszy zostały podane incipit tłumaczenia łacińskiego utworu oraz opisowy tytuł w języku polskim

40 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, I, XVII–LI.

41 Pawłowski, *Psalterz, czyli Księga Psalmów*, IV, [473]–[486].

(np. „Obrona niewinnego przeciw fałszywym zarzutom nieprzyjaciół, i prośba: aby Bóg sam chciał być jego sędzią, a potwarcom według zasługi odpłacić” – Ps 7). Następnie przedstawiona jest „osnowa” ujęta w kilka punktów. Po niej autor przedstawia przekład psalmu na język polski z podziałem na wersy. Po dokładnej analizie utworu zamieszczone zostają na koniec informacje o tym, jak liturgia stosuje psalm podczas świąt i uroczystości. W wielu przypadkach treści te mają wymiar duszpasterski.

Struktura „Dodatku” jest podobna do głównej części *Psalterza*. Najpierw przybliżone zostają okoliczności powstania utworu, później w kilku przypadkach ukazana jest „osnowa”. Po samym tłumaczeniu tekstu natchnionego następuje jego dokładna analiza. Na koniec wskazane zostają okazje, w których po daną pieśń sięga liturgia Kościoła. Jedynie w przypadku Lamentacji proroka Jeremiasza po omówieniu tekstu biblijnego umieszczone są uwagi na temat cierpień narodu wybranego, przypomnienie o karze Boskiej za grzechy oraz wezwanie do nawrócenia.

Wydanie *Psalterza* było ostatnim wielkim dokonaniem Pawłowskiego. Zmarł on cztery lata później 26 VII 1876 roku⁴². Był to jego 69. rok życia i 45. rok kapłaństwa. Przed śmiercią został zaopatrzony sakramentami. Notka o jego śmierci zamieszczona została m.in. w lwowskich *Wiadomościach Kościelnych* i *Gazecie Lwowskiej*⁴³. Na łamach pierwszego z tych periodyków opublikowano też obszerną relację o ostatnich chwilach życia duchownego oraz jego pogrzebie. Obrzędy żałobne miały miejsce na trzeci dzień po śmierci Pawłowskiego. Uczestniczyli w nich licznie przybyli kapłani z diecezji przemyskiej. Ciało zmarłego kapłana spoczęło na cmentarzu przemyskim. Wewnątrz kościoła katedralnego umieszczono poświęcone mu epitafium ufundowane przez kapitułę przemyską⁴⁴.

Warto na koniec przywołać choć kilka słów zaczerpniętych z wezwania do modlitw za duszę ks. Franciszka Pawłowskiego zamieszczonego w *Kurendzie* przemyskiego Konsystorza Biskupiego:

Jakkolwiek tyle już tygodni ubiegło od śmierci tego prałata, jednak żałoba po nim zawsze świeżym odzywa się głosem w sercu naszym pasterskim. Nie było i WW Duchowieństwo obojętnem na tę wielką stratę, bo na wieść o jego tak nagłym skonie zbiegli się znajomi i uczniowie zblizka i zdala na oddanie nieboszczykowi ostatniej usługi. Tyleż mieliśmy ulgi w oddaleniu naszym, wspominając na tę kapłańską wdzięczność i oddanie hołdu ostatniego dla tego męża wiecznej pamięci godnego. Dziś przychodzi nam smutnie się obejrzeć w około, ażali jest kto taki, co pióro ś. p. Scholastyka pochwyci gwoli pracy dla przeszłości i przyszłości. Niestety, strata to tem cięższa i boleśniejsza, że w tej dobie zastąpić się nie da. Tęskno nam za tym cichym i pokornego serca doradcą, za niestrudzonym pracownikiem. Brak nam jego głębokiej i obszernej nauki, do której nietylko my ale i nasi poprzednicy się uciekali. Podniósł nieboszczyk pracą i nauką swoją imię dyecezyi naszej do wysokiego znaczenia u swoich i u postronnych, którzy chlubne świadectwo oddali dziełom jego „Premislia sacra”, komentarzowi na Psalterz, i zapisom w Szematyzmie dyecezalnym umieszczonym. Pozostawił w manuskrypcie cenne materiały do dziejów

42 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis & regularis Dioecesis ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1877* (Jasło: [s.n.] 1876) 216.

43 „Wiadomości dyecezaalne”, *Wiadomości Kościelne* 4/22 (1876) 224; „Kronika. Ks. Pawłowski”, *GL* 66/171 (1876) 3.

44 „Z Przemysła”, 220–222; Bialic, „Pawłowski Franciszek Ksawery”, 498.

Kapituły, których nie dozwoliła mu śmierć uzupełnić. Zresztą na schyłku żywota, umysł ten nader czynny więcej się poświęcał wykładowi: Przypowieści, Pieśni nad pieśniami i księgi Mądrości, którego manuskrypt zostawił niedokończony. Zdążając do źródła, z którego wypłynęły owe pienia i prawdy wzniosłe, w ich rozważaniu rozkosz i ochłodę ku wieczorowi życia swego znajdował. Poszła w grób ona niepospolitego wyrazu postać najmilszego współpracownika naszego, zasnął on niezmordowany historyk nasz, który jak górnik z olbrzymich stosów ksiąg i dokumentów wiekowym pokrytych kurzem wydobywał i wykuwał pracowicie drogie skarby do dziejów tego Biskupstwa i katedry należące. Wy najmilsi Bracia pojmujecie tę skargę, która sercem Naszym wstrząsa. Ale bardziej się złączycie z Nami w żalości, gdy Wam powiemy, że ten znakomitej erudycy kapłan obok dzieł którym i uwiecznił pamięć swoją, zasłużył sobie na to wdzięczne wspomnienie cnotami kapłańskimi, zdobył sobie przywiązanie Nasze objawami rzadkiej pokory i wdzięczności szczególnej ku Nam i poprzednikom naszym. Budowaliśmy się widokiem tych cnót, a nie możemy przemilczeć tego, że w testamencie swoim na lat kilka przed śmiercią spisany, pozostawił serdeczne oświadczenie jako dowód przywiązania Swego ku Nam i szacunku za uznanie, do któregośmy się czuli święcie zobowiązanymi⁴⁵.

Bibliografia

Archiwalia

Archiv der Universität Wien

M 11, Matrikel der Universität Wien, 1827/1828, Mikrofilm 20, fol. 392.

Th 22, Matricula Facultatis Theologicae, Mikrofilm 79, fol. 98.

Thk 53.15 (1824–1829); 53.16 (1829–1835), Studienkataloge, Mikrofilm 420, 421.

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu

Pawłowski F., *Liber memorandorum capituli cathedralis r. l. Premisliensis, historicas notitias de origine ac vicissitudinibus eius, porro de foundationibus et personis ad illud pertinentibus continens, e fontibus domesticis et extraneis adornatus* (Przemyśl 1853).

Źródła drukowane

Catalogus Universi Cleri Dioeceseo Premisliensis tum saecularis tum regularis ritus latini Anno Salutis 1832 ([s.l.]: [s.n.] [1831]).

Kurenda Przemyckiego Konsystorza Biskupiego o. ł. 2 (1869).

Kurenda Przemyckiego Konsystorza Biskupiego o. ł. 6 (1876).

Schematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem Konsystorza przemyskiego obrz. łac. Na Rok 1862 (Jasło: [s.n.] [1861]).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseo Premisliensis tum saecularis tum regularis ritus latini Anno Salutis MDCCCXXXIII ([s.l.]: [s.n.] [1832]).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis & regularis Dioeceseo ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1874 (Jasło: [s.n.] 1873).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis & regularis Dioecesis ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1877 (Jasło: [s.n.] 1876).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseo Premisliensis ritus latini Anno Domini 1846 (Premislae: [s.n.] 1845).

⁴⁵ *Kurenda Przemyckiego Konsystorza Biskupiego o. ł. 6* (1876) 1–2.

- Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos Premisliensis ritus latini Anno Domini 1855* (Premislae: [s.n.] 1855).
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis Anno Domini 1860* (Jasło: [s.n.] [1859]).
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1862* (Jasło: [s.n.] 1861).
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri saecularis et regularis Dioeceseos ritus latini Premisliensis pro Anno Domini 1863* (Jasło: [s.n.] 1862).
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri tum saecularis tum regularis Dioeceseos Premisliensis ritus latini Anno Salutis MDCCCXXXIV* (Premislae: [s.n.] [1833]).
- Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Premisliensis ritus latini in Annum MDCCCXXXV* (Premislae: [s.n.] 1835).
- Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Premisliensis ritus latini in Annum Salutis MDCCCXXXX* (Premislae: [s.n.] 1839).

Opracowania

- Bialic, D., „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *Polski słownik biograficzny* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1980) XXV, 497–498.
- Bielak, W., „Repertorium źródeł do dziejów parafii Wysoka z dawnego archiwum tej parafii sporządzone przez ks. Jana Kwolka w 1915 r.”, *Wysoka k. Łańcuta. Studia, szkice i materiały z dziejów parafii i miejscowości* (red. A. Szal – S. Zych) (Wysoka: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2014) [I], 35–87.
- Borc, H., „Studium biblijne w Seminarium i Instytucie Teologicznym w Przemysłu od roku 1687 do czasów najnowszych”, *Resovia Sacra* 3 (1996) 159–201.
- Federkiewicz, J., „Kapituła przemyska ob. łac. VI (11)”, *Kronika Dyecezyi Przemyskiej* 9/11 (1909) 593–603.
- Federkiewicz, J., „Kapituła przemyska ob. łac. VII (19)”, *Kronika Dyecezyi Przemyskiej* 12/7–8 (1912) 234–242.
- Federkiewicz, J., „Kapituła przemyska ob. łac. VII (21)”, *Kronika Dyecezyi Przemyskiej* 12/11 (1912) 357–367.
- Gigilewicz, E., „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *Encyklopedia katolicka* (Lublin: TN KUL 2011) XV, 164.
- Kochowski, W., *Historia Seminarium Duchownego Diecezji Przemyskiej obrządku łacińskiego 1687–1895* (oprac. J. Wołczański) (Lwów – Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Obrządku Łacińskiego 2011).
- Kupczewska, J., „Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara Mój życiorys”, *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Biskup Przemyski* (red. A. Kubiś – J. Wołczański) (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 2005) 21–204.
- Kwolek, J., „Archiwa Diecezji Przemyskiej ob. łac.”, *Kronika Diecezji Przemyskiej* 27/10 (1927) 223–276.
- Kwolek, J., *Archiwum Diecezjalne przy Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemysłu* (Włocławek: [s.n.] 1936).
- Kwolek, J., „«Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy»”. Szkic monograficzny pierwszego polskiego czasopisma teologicznego”, *Nasza Przyszłość* 43 (1975) 201–236.
- Lechicki, C., „Pawłowski Franciszek”, *Österreichisches Biographisches Lexikon* (Wien: Böhlau 1977) VII, 371–372.
- Motyka, A., *Duchowni wyświęceni w łacińskiej diecezji przemyskiej w latach 1788–1834* (Rzeszów: Bonus Liber 2015).
- Ochendusko, T., „Spis absolwentów 1790–2008”, *Księga Jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008* (red. J. Świeboda) (Rzeszów: Collegium Ressoviense 2008) 411–737.

- Pawłowski, F., *Pralaci i kanonicy Kapituły Katedralnej obrządku łacińskiego w Przemyślu* (tł. Z. Trojnar; red. A. Szal – S. Zych) (Przemyśl: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2018).
- Pawłowski, F., *Premislia sacra, sive series et gesta Episcoporum v. l. Premisliensium* (Cracoviae: Jaworski 1869).
- Pawłowski, F., *Psalterz, czyli Księga Psalmów z przydatkiem pieśni biblijnych, które w brewiarzu Rzymskim przychodzą i trenów Jeremiaszowych* (Kraków: Wydawnictwo Dziel Katolickich Władysława Jaworskiego 1872) I–IV.
- Pawłowski, F., „Rz. kat. Katedra przemyska”, *San* 1 (1879) 1; 2 (1879) 1; 7 (1879) 1–2.
- Pawłowski, F., „Wiadomości o życiu i pismach ś. Grzegorza Wielkiego, Papieża”, *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy* 5/1 (1837) 39–60; 5/2 (1837) 42–71; 5/3 (1837) 33–58; 5/4 (1837) 38–70.
- Pawłowski, F., „Żywoć ś. Cypriana, męczennika, biskupa Kartaginy”, *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy* 8/1 (1840) 82–107; 8/2 (1840) 128–147; 8/3 (1840) 34–57; 8/4 (1840) 114–135.
- Piech, S.L., *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918* (Kraków: Unum 2009).
- Sarna, W., *Biskupi przemyscy obrz. łac. II. 1624–1900* (Przemyśl: Redakcja „Kroniki Dyecezyi Przemyskiej” 1910).
- Śliwa, T., „Pawłowski Franciszek Ksawery”, *Słownik polskich teologów katolickich* (red. H.E. Wyczawski) (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1982) III, 332–333.
- Śliwa, T., „Sylwetki duchownych przemyskich. Ks. Pawłowski Franciszek Ksawery (1807–1876)”, *Kronika Diecezji Przemyskiej* 63/5–6 (1977) 118–120.
- Śliwa, T., „Wybór ks. Franciszka Pawłowskiego do Akademii Umiejętności w Krakowie”, *Kronika Diecezji Przemyskiej* 63/5–6 (1977) 121–123.
- Świeboda, J., „Kolegium, Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie w ujęciu encyklopedycznym 1658–2008”, *Księga Jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008* (red. J. Świeboda) (Rzeszów: Collegium Resso-viense 2008) 13–170.
- Wołczański, J., „Korespondencja ks. dr. Jana Kwołka z ks. prof. Janem Fijałkiem za lata 1919–1936”, *Rocznik Przemyski* 57/1 (2021) 289–420.
- Zych, S. – Walicki, B., „Pierwsze polskie czasopismo teologiczne o charakterze naukowym «Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy» (1833–1840)”, *Czasopisma archiwów, bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego* (red. W.W. Żurek) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2014) 233–291.

Prasa

- „Kronika. Ks. Pawłowski”, *Gazeta Lwowska* 66/171 (1876) 3.
- „Wiadomości dyecezałne”, *Wiadomości Kościelne* 4/22 (1876) 223–224.
- „Z Przemyśla”, *Wiadomości Kościelne* 4/22 (1876) 220–222.